

ПОНЯТТЯ БЕЗПЕКИ Й ГІГІЄНИ ПРАЦІ

CONCEPT OF OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH

Волошина С.М.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті проаналізовано різні точки зору щодо визначення понять «охорона праці», «техніка безпеки», «безпека й гігієна праці». Установлено співвідношення цих категорій. Визначено поняття безпеки й гігієни праці, з'ясовано його зміст і місце в системі трудового права.

Ключові слова: охорона праці, безпека й гігієна праці, субінститут трудового права, безпечні та здорові умови праці.

В статье проанализированы мнения ученых относительно определения понятий «охрана труда», «техника безопасности», «безопасность и гигиена труда». Установлено соотношение данных категорий. Определено понятие безопасности и гигиены труда, выяснены его содержание и место в системе трудового права.

Ключевые слова: охрана труда, безопасность и гигиена труда, субинститут трудового права, безопасные и здоровые условия труда.

The article analyzes the different points of view regarding the definition of "occupational health", "safety", "safety and health". The correlation between these categories. The concept of occupational safety and health, found its meaning and place in the labor law.

Key words: labor protection, safety and health, labor law subinstitute, safe and healthy working conditions.

Актуальність теми. У науці трудового права визнано, що норми про безпеку й гігієну праці належать до інституту охорони праці. Ще в 1982 р. С.А. Голощапов відзначав, що питання про зрахування до галузевого інституту «Охорона праці» правил і норм із техніки безпеки й виробничої санітарії не викликає заперечень [1, с. 50].

На сьогодні правові норми з охорони праці, змістом яких є технічні та санітарні правила й норми, є складовою інституту «Охорона праці» індивідуального трудового права. Як сукупність правових норм вони й утворюють поняття безпеки та гігієни праці як правової категорії.

У преамбулі Закону України «Про охорону праці» [2] застосовуються терміни «безпека» й «гігієна» праці. Передбачається, що цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності, на належні, безпечні й здорові умови праці, регулює за участі відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища й установлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні. У тексті Закону використовуються терміни «промислова безпека», «охорона здоров'я», «безпека й гігієна праці», «безпека праці». Утім жоден із зазначених термінів у Законі не визначається.

У главі XI «Охорона праці» чинного Кодексу законів про працю України застосовуються терміни «безпека технологічних процесів», «техніка безпеки», однак їхні законодавчі визначення також відсутні.

Не визначаються поняття «безпека праці» та «гігієна праці» й у підзаконних нормативно-правових

актах. Із 1994 р. в Україні затверджуються національні програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, спрямовані на розв'язання проблем у сфері охорони праці. Перша така програма – Національна програма поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 1994–1995 рр. – була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 1994 р. № 91. У цій і наступних програмах, у затверджених на їхній основі галузевих і регіональних програмах поняття «безпека й гігієна праці» також не визначається.

Отже, понятійно-категоріальний апарат інституту охорони праці в трудовому праві України залишається недосконалим. У законодавстві України не розмежовуються поняття «охорона праці» та «безпека й гігієна праці».

Водночас самостійність поняття «безпека й гігієна праці» визнається такими вітчизняними вченими, як Ю.В. Баранюк, В.І. Прокопенко, О.Т. Панасюк, Н.М. Хуторян, Л.П. Амелічева та ін. Так, В.І. Прокопенко виділяв як один із основних принципів трудового права принцип безпеки праці [3, с. 52]. О.Т. Панасюк пропонує зарахувати поняття «безпека» до однієї зі складових аксіологічної (ціннісної) основи трудового права [4, с. 17].

Відсутність законодавчого визначення понять «безпека праці», «гігієна праці», «виробниче середовище» спричинює термінологічну неузгодженість як у законодавстві, так і літературі, підміну цих понять. У зв'язку з цим метою статті є дослідження різних точок зору щодо визначення вищезазначених термінів, їхнього співвідношення та формулювання авторського визначення поняття «безпека й гігієна праці».

Виклад основного матеріалу. У науці трудового права поняття безпеки праці докладно досліджено Л.П. Амелічевою [5]. Учена розглядає безпеку праці як категорію трудового права в аспекті безпечних і здорових умов праці працюючих, стан яких характеризується через оцінювання й аналіз професійного ризику. На думку Л.П. Амелічевої, безпека праці (безпечні та здорові умови праці) – це умова трудового договору як правомірного акта, що визначає систему прав і обов'язків сторін трудового договору (які або узгоджені сторонами трудового договору, або завчасно визначені законами й іншими нормативними актами з питань безпеки, гігієни праці й виробничого середовища), реалізація яких повинна забезпечити працездатність, безпечне життя та здоров'я працівників, безпечність виробничого середовища.

Визнаючи ґрунтовність виконаного Л.П. Амелічевою наукового дослідження, який є суттєвим внеском у науку сучасного трудового права, усе ж не можна погодитися з висновком автора щодо ототожнення понять «безпека праці» та «безпечні й здорові умови праці». Останні забезпечуються не тільки нормами про безпеку праці, а й нормами про гігієну праці, виробниче середовище, про які автор і сама згадує у визначенні безпеки праці.

Здорові та безпечні умови праці значною мірою забезпечуються технічним прогресом, удосконаленням техніки й технології виробництва. Але на сучасному рівні розвитку ці заходи самі по собі не виключають шкоди – для їхнього усунення повинні застосовуватися заходи, передбачені нормами трудового права з охорони праці та спрямовані на запобігання або нейтралізацію впливу на працівників небезпечних і шкідливих виробничих факторів.

Тому не можна погодитися із пропозицією Л.П. Амелічевої розуміти під безпекою праці як категорією трудового права безпечні й здорові умови праці, що створюються роботодавцем шляхом здійснення соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних засобів та заходів і забезпечуються системою нормативно-правових приписів з метою збереження життя, здоров'я й працездатності працівників.

У сучасній науковій літературі термін «безпека праці» визначається Н.М. Хуторян і Ю.В. Баранюк, на думку яких, безпека праці є системою правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних заходів, спрямованих на створення безпечних для здоров'я працівників умов праці [6, с. 211]. Це визначення є близьким до поняття «охорона праці», що міститься в ст. 1 Закону України «Про охорону праці», відповідно до якої охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я й працездатності людини в процесі трудової діяльності.

Із наведеного визначення випливає висновок, що безпека праці співвідноситься з охороною праці як часткове й загальне. Із таким підходом до розуміння безпеки праці варто погодитися.

Науковці нерідко й ототожнюють поняття «безпека праці» та «охорона праці». Такий підхід не є новим у науці трудового права. С.А. Голощапов відзначав, що часто вимоги охорони праці, що висуваються до обладнання, технологічних процесів і виробничих будівель, відображають і вимоги техніки безпеки й виробничої санітарії. Тому зустрічається застосування водночас обох термінів у вигляді «техніка безпеки й виробнича санітарія» [1, с. 42]. При цьому вчений зазначав, що коли використовується термін «техніка безпеки», то йдеться про захист анатомічної цілісності організму людини, фізіологічних функцій її тканин або окремих органів від несприятливого впливу машин, обладнання, технологічних процесів, інструментів та інших технічних засобів і предметів праці. Якщо маються на увазі вимоги, що висуваються до зовнішнього виробничого середовища – обсягів і площ виробничих приміщень у розрахунку на одного працівника, параметрів температури й вологості повітря в приміщеннях, а також граничні норми виробничого шуму, вібрації тощо, то застосовується термін «виробнича санітарія» [1, с. 42].

Так званий змішаний підхід до категорій «безпека праці», «гігієна праці» має місце в європейському трудовому праві. Як відзначає В. Зваард, за інтегральними підходами в правовій науці деяких країн Європи продукуються такі комплексні поняття, як «безпека праці й охорона здоров'я», «безпека праці й гігієна праці (санітарія)» тощо [7]. Аналогічну позицію посідають німецькі вчені: Р. Шведес, Н. Паланд та ін., шведські науковці: Б. Ремеус, Б. Кенберг та ін.

Отже, можна дійти висновку про те, що інтегрований підхід до поняття «безпека й гігієна праці» має право на існування, але зазначене поняття й поняття «охорона праці» не є тотожними, тому повинні відокремлюватися.

На нашу думку, доцільно виділяти два підходи до визначення поняття безпеки й гігієни праці. Один підхід пов'язаний із розумінням охорони праці як сукупності безпеки праці та гігієни праці. Аналіз положень міжнародних актів, міжнародного й порівняльного трудового права дає підстави для висновку про те, що поняття «безпека та гігієна праці» й «охорона праці» суттєво не відрізняються. В актах Міжнародної організації праці (далі – МОП) застосовуються поняття: «охорона праці», «охорона здоров'я працівників», «безпека й гігієна праці», «безпека праці та здоров'я», «професійна безпека й здоров'я». Розділ VI «Умови праці» Міжнародного кодексу праці містить окремі підрозділи «с)» під назвою «Безпека та гігієна праці» [8]. Термін «охорона праці» застосовується, наприклад, у Конвенції МОП про охорону праці при використанні азбесту 1986 р. № 162. Про охорону здоров'я працівників на робочому місці йдеться у Рекомендації № 97 1953 р. У 2003 р. МОП сформулювала власну Глобальну стратегію професійної безпеки і здоров'я.

У міжнародному та порівняльному трудовому праві, замість терміна «охорона праці», застосовується термін «безпека й гігієна праці». Останній є більш традиційним і для зарубіжного трудового

права (наприклад, Закон про техніку безпеки і гігієну праці 1963 р. (Велика Британія), Федеральний закон Вільямса-Штайгера про безпеку праці та охорону здоров'я на виробництві 1970 р. (США), Закон про техніку безпеки і виробничу санітарію 1972 р. (Японія)). Проте останнім часом розвинуті країни Заходу, урахувавши нову концепцію охорони праці, перейшли на вихідну термінологію, поновивши ключове положення поняття «здоров'я» в понятійно-категоріальному апараті охорони праці. Отже, одне уточнене формулювання (замість безпеки й гігієни праці застосовується термін «професійна безпека і здоров'я») стало базою для повного оновлення концепції охорони праці у світі.

У сучасній науці трудового права зміст інституту охорони праці розуміється в широкому й вузькому значеннях (галузевий і вузькоспеціальний аспекти охорони праці). У широкому розумінні під охороною праці розуміється фактично все трудове право загалом, оскільки його норми враховують і захищають переважно права й інтереси працівників.

У вузькоспеціальному розумінні під охороною праці зазвичай розуміють норми окремого однойменного інституту трудового права, що містяться в різних джерелах права. До них належать такі:

1) норми, що містять вимоги із забезпечення здорових і безпечних умов праці, запобігання виробничому травматизму, загальним і професійним захворюванням;

2) норми, що гарантують право працівника на працю в умовах, які відповідають вимогам безпеки й гігієни, а також захист працівника в разі отримання травм або захворювань у період роботи, особливо травм і захворювань, пов'язаних із виконанням його трудових обов'язків;

3) норми, що забезпечують участь працівників і професійних спілок у встановленні умов праці;

4) норми, що забезпечують здійснення нагляду й контролю за реалізацією зазначених вимог у галузі охорони праці;

5) норми, що встановлюють відповідальність за порушення в галузі охорони праці [9, с. 481–482].

В.Г. Малов відзначає, що правовий інститут охорони праці включає норми, які встановлюють права й обов'язки роботодавця та працівників із питань безпеки й гігієни праці, а також такі, що конкретизують їх: правила та інструкції з охорони праці; спеціальні норми щодо компенсації й пільги для осіб, які працюють у важких, шкідливих або небезпечних умовах; норми щодо охорони праці жінок, неповнолітніх і осіб зі зниженою працездатністю; норми, які регулюють фінансування та організацію роботи з охорони праці; правила розслідування й обліку нещасних випадків на виробництві [10, с. 419].

Розглядаючи охорону праці як самостійний правовий інститут, можемо констатувати, що вчені по-різному визначають його зміст.

Про вузький і широкий підходи до розуміння охорони праці пишуть вітчизняні вчені. Як відзначають С.М. Прилипко й О.М. Ярошенко, закріплене в ст. 1 Закону України «Про охорону праці» відповідне

поняття розглядається законодавцем у широкому значенні – як узгоджена комплексна система безпеки життя і здоров'я найманого працівника в процесі виконання покладених на нього трудових обов'язків.

У вузькому юридичному тлумаченні термін «охорона праці» означає конкретний правовий інститут трудового права, що об'єднує норми, безпосередньо спрямовані на певне забезпечення умов праці, які є безпечними для життя і здоров'я працівників. Норми цього інституту покладають на роботодавця та його посадових осіб певний комплекс конкретних обов'язків, виконання яких має забезпечити безпеку праці, збереження здоров'я, працездатності й життя людини в процесі реалізації її здатності до праці, оздоровлення та покращення умов праці [11, с. 593–594].

Деякі вчені пов'язують поняття охорони праці як інституту трудового права з нормами, що забезпечують безпечні й здорові умови праці, не конкретизуючи при цьому їхній зміст. Так, на думку П.О. Ізуїти, охорона праці як інститут трудового права є сукупністю правових норм, що регулюють відносини із забезпечення безпечних і здорових умов праці, а також спеціальних умов праці жінок, неповнолітніх, інвалідів та осіб, котрі працюють на роботах зі шкідливими, важкими й небезпечними умовами праці [12, с. 13]. Із цим визначенням навряд чи можна погодитися. Як видається, норми, що регулюють відносини із забезпечення безпечних і здорових умов праці, охоплюють і спеціальні умови праці зазначених категорій працівників.

Визначаючи поняття охорони праці в широкому й вузькому розуміннях, вітчизняні вчені при цьому вважають прийнятними обидва підходи.

Визначення поняття і змісту інституту охорони праці надає можливість визначити поняття «безпеки й гігієни праці» та місце відповідних норм у складі зазначеного інституту.

Висновки. Норми про безпеку й гігієну праці є складовою правового інституту охорони праці та здоров'я працівників. У цьому розумінні безпеку й гігієну праці доцільно розглядати як сукупність норм, правил і нормативів, що встановлюють засоби запобігання небезпечним і шкідливим для здоров'я людини факторам, зменшення або усунення їх на робочих місцях, а також вимоги щодо створення здорового виробничого середовища. Норми про безпеку праці спрямовані передусім на забезпечення безпечних умов праці, під якими варто розуміти умови праці, за яких вплив на працівників шкідливих та (або) небезпечних виробничих факторів виключений чи рівні їхнього впливу не перевищують установлених нормативів. Норми про гігієну праці встановлюють вимоги щодо здорового виробничого середовища, тобто комплекс санітарно-гігієнічних заходів і засобів зі збереження здоров'я працівників. У такому розумінні поняття «безпека й гігієна праці» є вужчим за змістом поняття «охорона праці та здоров'я працівників». Так, наприклад, норми, що встановлюють правила охорони праці для жінок, молоді, осіб зі зниженою працездатністю або передбачають

порядок розслідування й обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, систему та повноваження органів, що здійснюють нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці, є складовою інституту охорони праці й здоров'я працівників, але не належать до норм про безпеку та гігієну праці. Останні, на нашу думку, утворюють окремий субінститут у складі інституту охорони праці та здоров'я працівників.

Субінститут безпеки й гігієни праці має низку специфічних особливостей. По-перше, цей субінститут ґрунтується значною мірою на технічних і медичних стандартах і пов'язаний із технікою, зокрема метрологією, медициною (гігієною праці, токсикологією), фізіологією праці, екологією. Правові норми, що забезпечують безпеку й гігієну праці, нерідко перетинаються з технічними, медичними, фізіологічними

нормативами, з нормами організаційного характеру. Отже, до складу зазначеного субінституту, крім правових, належать також техніко-юридичні норми. Як правило, це кількісні та якісні параметри безпеки, яким повинні відповідати компоненти виробничого процесу. Такі технічні правила є або диспозиціями регулятивних норм, або (технічні заборони) гіпотезами охоронних норм. При цьому вони становлять зміст і норм дисципліни праці, і норм матеріальної відповідальності. Порушення цих норм може заподіяти шкоду водночас різним відносинам, які регулюються й охороняються трудовим законодавством.

По-друге, у цьому інституті превалюють публічно-правові засади, положення імперативного характеру. На договірному рівні допускається встановлення додаткових пільг, підвищення рівня гарантій, передбачених законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Голощапов С.А. Правовые вопросы охраны труда в СССР / С.А. Гоошапов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 200 с.
2. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
3. Прокопенко В.І. Трудове право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / П.І. Прокопенко. – Х. : Фірма Консум, 2000. – 192 с.
4. Панасюк О.Т. Аксиологические аспекты трудового права : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О.Т. Панасюк. – К., 1993. – 212 с.
5. Амелічева Л.П. Забезпечення безпеки і гігієни праці як умови трудового договору : [монографія] / Л.П. Амелічева. – Донецьк : Норд-Прес, ДонНУ, 2010. – 179 с.
6. Юридична енциклопедія / під ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1998. – Т. 1. – 1998. – 768 с.
7. Европейская законодательная деятельность в области безопасности и гигиены труда – 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.safework.ru>.
8. Конвенції та рекомендації, ухвалені Міжнародною організацією праці. 1919–1964. – Женева : Міжнародне бюро праці, 1999. – Т. 1. – 1999. – С. 770–771.
9. Трудовое право России : [учебник] / под ред. С.П. Маврина, Е.Б. Хохлова. – М. : Юристъ, 2003.
10. Трудовое право : [учебник] / [Н.А. Бриллиантова и др.] ; под ред. О.В. Смирнова, О.Н. Снигиревой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Проспект, 2007.
11. Прилипко С.М. Трудове право України : [підручник] / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Х. : ФІНН, 2009. – 728 с.
12. Ізюта П.О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / П.О. Ізюта. – Х., 2008. – 18 с.